

Mirko Bulat

RIMSKI ZLATNI NAKIT U MUZEJU SLAVONIJE

U Arheološkom odjelu Muzeja Slavonije već dulje vremena se čuva manja zbirka raznog rimskog zlatnog nakita, većinom s područja Donjeg grada Osijeka — rimske Murse. Većina tih predmeta je darovana ili otkupljena u prošlom stoljeću, a vjerojatno potječe iz slučajno nađenih grobova. To međutim možemo samo nagađati, jer su podaci o provenijenciji većine tih primjeraka nakita vrlo oskudni. Dio zlatnog nakita nema ni tih podataka, pa nije sigurno da li i potječe iz Osijeka, dok se za jedan primjerak navodi da je iz okolice Sremske Mitrovice, a jedan je možda iz Križevaca. Zlatni nakit u zbirkama Osječkog muzeja spominje se neposredno nakon njegovog osnivanja 1877. godine, kada su kroz Osijek proputovali bečki arheolozi W. Kubitschek i E. Löwy, koji su ga naveli u svom izvještaju o tom putu.¹

Drugi dio došao je u Muzej u novije doba, kada su na području Donjega grada otkriveni rimski grobovi sa zlatnim nakitom, a zatim je zlatni privjesak nađen kopanjem rova na Vukovarskoj cesti, krajem 1958. godine. Nakon toga nije bilo više takvih nalaza sve do jeseni 1988. godine, kada je u grobu u iskopu »Vranice« na istočnoj strani Trga Vladimira Nazora u Donjem gradu, nađena jednostavna zlatna naušnica.² Nije isključeno da je takvih nalaza i prije i u novije doba bilo i više, no oni nisu dospjeli do Muzeja.

Dio zlatnog nakita iz muzejske zbirke je već publiciran,³ no mi ćemo navesti i te primjerke, kako bi se uvidom u cijelinu mogli izvući određeni zaključci. Zlatni nakit iz Murse odraz je socijalnog i ekonomskog stanja njezinih stanovnika, kao i razvijenosti njihovog umjetničkog osjećaja kroz razne periode njene historije od konca prvog do konca četvrtog stoljeća. Da li se zlatni nakit izrađivao i u Mursi — za sada nemamo dokaza; vjerojatno je, barem onaj najluksuzniji, predstavljao import iz razvijenijih zlatarskih radionice Italije i nekih zapadnih a naročito istočnih provincija. Takav nakit poznat je i iz nekih drugih mjesta Slavonije,⁴ no on neće biti predmet ovoga rada.

Primjerke smo razvrstali prema njihovoj funkciji i izradi u sedam grupa, i to: 1. prstenje, 2. đerdane, 3. naušnice, 4. broševe, 5. privjeske, 6. glave ukosnica i 7. ostalo, i tim ćemo ih redom i prikazati. Na kraju ćemo dodati i par primjeraka srebrnog nakita iz Osijeka, kojeg se tu začudo malo našlo.

1. W. Kubitschek-E. Löwy, Bericht über eine Reise in Ungarn, Slawonien und Croatien, *Archaeol. epigr. Mittheilungen* III, 1879, 152.

2. Prilikom zaštitnih arheoloških iskopavanja na lokaciji nove zgrade na istočnoj strani Trga Vladimira Nazora u Donjem gradu, od 1. rujna do 7. listopada, otkriven je dio istočne nekropole Murse (ukupno 22 groba), iu jednom od njih spomenuta zlatna naušnica. Zahvaljujem kolegici Hermini Lukić na dozvoli za objavljivanje tog nalaza.

I. PRSTENJE

Većinu, kod nas, nađenog zlatnog nakita (odnosno onog u muzejskoj zbirci) predstavlja prstenje, koje je zastupljeno raznim tipovima, od kojih neki imaju ugrađene i geme, odnosno poludrago kamenje. Navesti ćemo ih prema inventarnom broju, odnosno vremenu dolaska u Muzej. Napominjemo da je nošenje prstena kod Rimljana bila prerogativa slobodnih, a samo su pripadnici viših staleža i najviši državni službenici smjeli nositi zlatni prsten,⁵ bar u ranije doba.

1. Zlatni prsten eliptičnog oblika s oštro lomljenim ramenima, od masivne četverobride letvice, koja se širi i zadebljava prema gore, te ima na vrhu ravnu eliptičnu pločicu. Gore s lijeva u desno teče urezan natpis VTR.AVG.FEL., koji D. Pinterović tumači kao VTERE AVGE FELICITER (živi-napreduj-sretno).⁶

Nađen u Donjem gradu Osijeku, otkupio ga je grad Osijek 20. IV 1897. godine od nalaznika Bone Paravanoga.

Promjer veće osi je 27 mm, najveća širina letvice 10 mm.

Donekle sličan brončani prsten potječe iz Ivoševaca (Burnuma) u Dalmaciji⁷; natpis VTERE FELIX pojavljuje se na pozlaćenoj kasnoantičkoj lukovičastoj fibuli iz Osijeka.⁸

Datiranje: 2—3. st.

Inv. br. 1371, T. I, 6.

2. Zlatni prsten s naroskanim rubom i usađenom gemom; eliptičnog je oblika, također s oštro lomljenim ramenima i širi prema gore, tako da je gornja površina, u koju je usađena gema, ravna, te je sličan prstenju sa širokim, kosim izgračanim ramenom i profilisanom glavom sa umetnutom gemom A. Jovanovića,⁹ s tim da je kod našeg primjerka gema razmjerno manja, a ravna noseća površina veća. Oba ruba prstena prati probijeni ukrasni niz od kuglica, a sličan se nalazi i u uglovima pločice, u koju je usađena gema. Visoka ovalna gema od sardoniksa, u obliku kusatog čunja sa tri horizontalna raznobojna sloja, ima urezanog orla s vijencem u kljunu.

Nađen je u proljeće 1897. godine u Donjem gradu Osijeku, kod popravka kaldrme »pred kapelicom sniježne Marije«^{9a} zajedno sa više zlatnika Elagabala i Aleksandra Severa, te srebrnjaka Gordijana III. Zlatni komad uvijen u obliku duguljaste karike, koji je nađen zajedno s tim, nije sačuvan.¹⁰

Prema mišljenju D. Pinterović ovaj luksuzni prsten je rađen u ranocarsko doba, te ga je nosilo neko lice iz patricijskog ili viteškog staleža, ili netko tko je svojim zaslugama stekao rang viših staleža i time pravo nošenja ovakvog prstena. Prema

3. V. Celestin, Nalazak zlatnih novaca u Osijeku, Glasnik Zemaljskog muzeja IX, Sarajevo 1897, str. 497—499; E. Spajić, Rimski grob, Osječki zbornik VI, 1958, str. 65—71; D. Pinterović, Geme s terena Murse, Osječki zbornik IX—X, 1965, str. 25—60.

4. Vidi dalje u zaključku našeg rada.

5. H. Schiller-M. Voight, Die römischen Staats-, Kriegs- und Privataltertümer, u Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft IV. 2. München 1893, str. 333—334.

6. D. Pinterović, o. c., str. 49.

7. Arheološki muzej i Etnografski odjel Narodnog muzeja u Zadru, Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas. Katalog izložbe, Zadar 1981, str. 164, broj 159.

8. Vidi dalje u tekstu.

9. A. Jovanović, Nakit u rimskoj Dardaniji, Beograd 1978, str. 12.

9. a. H. Lukić, Kronologija razvoja Numizmatičkog odjela Muzeja Slavonije (od 1877. do 1914. godine), Osječki zbornik XVIII—XIX, 1987, 96.

10. V. Celestin, o. c.

okolnostima nalaza D. Pinterović pretpostavlja da se radi o pohrani blaga, te da je prsten bio baštinjen s koljena na koljeno, a posljednji njegov vlasnik da je živio u Mursi u prvoj polovici trećeg stoljeća.¹¹ — Zakapanje toga blaga možemo povezati s borbama Gordijana III na limesu 240. godine¹² koje su sudeći po toj ostavi zahvatile i Mursu; taj oblik prstena je dosta raširen u zapadnim dijelovima carstva,¹³ te mu porijeklo možemo tražiti u nekoj italskoj radionici.

Dimenzije prstena 30 x 20 mm, geme 12 x 9 mm, težina 33,87 gr.
Inv. br. 1374, T. I, 5.

3. Zlatni prsten — jednostavna trakasta letvica nepravilno kružnog oblika, s malom kružnom pločicom odozgo, oivičenom sa strane ravnim dubljim i plićim volutnim urezima. Sama pločica nema ukrasa ni natpisa.

Nalazište Osijek, Donji grad-Kalvarija, darovao grad Osijek 1899. godine. Na mjestu nekadašnjeg značajnog nalazišta Kalvarije uz Dravu, na sjeverozapadnoj strani Donjeg grada Osijeka, danas se nalazi odio Maternite Opće bolnice.

Sličan prsten poznat je iz Intercise (Dunapentele) u susjednoj Mađarskoj.¹⁴ Vjerojatno III stoljeće.

Dimenzije 21 x 20 mm, širina gore 6 mm, težina 5,5 gr.
Inv. br. 2289, T. I, 2.

4. Zlatni prsten nepravilno ovalnog oblika, od jednostavne trake s urezanim dvostrukim cik-cakom izvana, bez posebno naglašene glavice,

Nalazište i godina dolaska u Muzej nepoznati, možda Osijek krajem XIX st.
Datiranje: 2—3. st.

Dimenzije 22 x 20 mm, širina 4 mm.
Inv. br. 2303.

5. Zlatni prsten izduženo ovalnog oblika; letvica blago trokutastog presjeka ima, gore malo istaknutiju, pravokutnu pločicu s dvije okomite crtice, od međusobno povezanih trokutića s vrhom prema dolje sa strana i isto takvom po sredini pločice. Na bočnim stranama prstena uz pločicu su urezane linijice.

Nalazište nepoznato, možda Osijek, dar. C. F. Nubera krajem prošlog stoljeća.

Sličan prsten, ali od srebra, nađen je u prostoriji 16 (triclinium ili oecus) reprezentativne zgrade rimske vile urbane III stoljeća na Crkvini kod Panika u Hercegovini.¹⁵

Dimenzije 23 x 21 mm, širina letvice 4, debljina 1,5 mm, pločica 8 x 5 mm.
Inv. br. 2307, T. I, 4.

6. Zlatni prsten okruglog oblika; tanka letvica neznatno je ispupčena na ramenima, odakle se proširuje prema gore, gdje je umetnuta ovalna pločica; urezani natpis EV/SE/BI teče s lijeve strane preko pločice na desni gornji kraj prstena. Prema D. Pinterović natpis bi dolazio od grčkog EVSEBEI-budi pobožan¹⁶.

11. D. Pinterović, o. c., str. 45—46.

12. A. Mócsy, Pannonia, Sonderdruck aus Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Supplementband IX, Stuttgart 1962, 565.

13. A. Jovanović, 1. c.

14. M. Alföldi i dr., Intercisa (Dunapentele) II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Arch. Hung. XXXVI, 1957, str. 414, t. LXVIII, 7.

15. I. Cremošnik, Rimsko naselje u Paniku kod Bileće, Glasnik Zemalj. muz. Bosne i Herceg. u Sarajevu, n. s. XXIX (1974), Arheologija, Sarajevo 1976, str. 124, i t. XXIII, 3.

16. D. Pinterović, o. c., str. 49.

Nalazište nepoznato, možda Osijek; dar C. F. Nubera.

Vjerojatno III stoljeće.

Dimenzije 18 x 18, širina gore 5 mm.

Inv. br. 2308, T. IV, 1.

7. Zlatni prsten nepravilnog oblika; tanka letvica kružnog presjeka ima gore

C

kružnu pločicu, na kojoj je urezan monogram u ligaturi R D, dosad neprotumačen. Sa svake strane pločice su po dvije bobice.

Nalazište: okolica Sremske Mitrovice, dar F. Nubera kao prethodni.

Vjerojatno IV stoljeće (donekle mu je sličan zlatni prsten s grčkim natpisom na umetnutom poludragom kamenu IV stoljeća iz Bele Palanke¹⁷; za ovaj tip prstenja autor smatra da je zapadnog porijekla¹⁸).

Dimenzije 21 x 23 mm, pločica 15 x 15 mm.

Inv. br. 2309, T. I, 3.

8. Zlatni prsten eliptičnog oblika; letvica se prema gore širi i zadebljava i nosi među razmaknutim krakovima kružnu čelijicu sa polukuglastim zelenim kamenom.

Nalazište i porijeklo nepoznati, možda Osijek krajem XIX st.

Vjerojatno II do III stoljeće.

Dimenzije 20 x 16, promjer kamena 7 mm.

Inv. br. 2311, T. I, 1.

9. Zlatni prstenčić ili karičica nepravilnog eliptičnog oblika, ustvari tanka žica kružnog presjeka, koja je gore raskucana u plosnatu romboidnu pločicu. Na pločici shematično urezana riba ili delfin.

Nalazište nepoznato, možda Osijek; dar C. F. Nubera krajem prošlog stoljeća.

Vjerojatno IV stoljeće - možda starokršćanski?

Dimenzije 19 x 12, širina pločice 6 mm.

Inv. br. 2324, sl. 1,1.

10. Zlatni prsten načinjen od plosnate letvice, koja se proširuje prema gore, gdje je umetnut ovalni usadnik s gemom od karneola crvene boje. S obje strane usadnika nalazi se trouglasti grozdoliki ukras od sitnih bobica. U gemu je urezan stojeći lik Atene.

Nalazište Križevci, dar F. Sedlakovića 1905. godine.¹⁹

Donekle sličan zlatni prsten potječe iz Intercise²⁰; datiranje vjerojatno III stoljeće.²¹

Dimenzije prstena 18 x 18 mm, širina letvice od 4,5 do 10 mm, gema 14 x 10 mm.

Inv. br. 6640, T.IV, 2.

17. A. Jovanović, o. c., str. 20, br. 23.

18. Ibid., str. 15.

19. D. Pinterović, o. c., str. 36; tu je pogrešno navedeno da je nađen u Donjem gradu i predan Muzeju, po svojoj prilici, 30-tih godina, jer je naknadno pronađena stara Knjiga ulaska s tim podatkom.

20. M. Alföldi i dr., o. c., str. 415, br. 25.

21. D. Pinterović, 1. c.

11. Zlatni prsten nepravilnog ovalnog oblika, letvica blago trokutastog presjeka, s vanjske strane ukrašen naizmjenice zasječenim jednostavnim urezima, tako da se dobiva utisak cik-cak trake kao kod broja 4.

Nalazište Osijek, Donji grad, uz skelet u grobu od opeka s krovom na sljeme, na jugoistočnoj strani Trga Vladimira Nazora, slučajan nalaz 14. IX 1956. U grobu su nađena još dva zlatna prstena, dvije zlatne naušnice, tri zlatna zrnca, više zrna derdana vretenastog i valjkastog oblika od crne staklene paste, narukvica od tamnomodre staklene paste, koštana ukosnica, grubo rađeni glineni vrč s jednom drškom, glineni vrčić s jednom drškom, i dva bakrena novca, jedan nečitljiv, drugi s natpisom cara Aurelijana.²² Tako imamo za ovaj i iduća dva prstena datiranje oko polovice trećeg stoljeća.

Dimenzije 19 x 19 mm.

Inv. br. 6893, T.II, 2.

12. Zlatni prsten eliptičnog oblika od tanke plosnate trake, gore proširen i ukrašen po sredini sa po tri urezane linije, a sa strana sa po četiri ureza, tako da ta proširenja daju dojam jako stiliziranih listića. Između proširenja nalazi se uzdignuta kvadratična čelija sa imitacijom zelenog kamena od staklene paste, nagrižene površine.

Nalazište i datiranje kao predhodni.

Dimenzije 19 x 19 mm, širina koluta 9 mm.

Inv. br. 6894, T.II, 3.

13. Zlatni prsten eliptičnoga oblika, oštro lomljen u ramenima, tanka trakasta letvica je u gornjem dijelu proširena trokutasto u stilizirane listiće, među kojima se nalazi veća ovalna čelijica s ljubičastim kamenom. Stilizirani listići imaju jače udubljenje po sredini i nareckane rubove sa po dvije volutice sa svake strane.

Nalazište i datiranje kao predhodni. Donekle sličan ali manje raskošan prsten poznat je iz Intercise u susjednoj Mađarskoj.²³

Dimenzije 22 x 22 mm, širina koluta gore 10 mm.

Inv. br. 6895, T.II, 4.

II. ĐERDANI

1. Zlatni derdan od 29 međusobno spojenih člančića u obliku šipčica s kružnim krajevima, među kojima su u nepravilnim razmacima umetnuta dva tamnomodra zrna od staklene paste kapljastog oblika, i tri zelenkasta valjčića. Na krajevima su zlatne pločice kopljastog oblika, jedna s karičicom, druga s petljicom, a uz njih je po zlatna kuglica.

Nalazište Osijek, dospio u Muzej vjerojatno već kod osnutka, možda kao dar osnivača Muzeja Franje Sedlakovića.²⁴

22. E. Spajčić, o. c., str. 67 sqq.

23. M. Alföldi i dr., o. c., str. 415, br. 36.

24. W. Kubitschek-E. Löwy, o. c., str. 152-među ostalim predmetima u novoosnovanom osječkom Muzeju spominju zlatni lančić s nanizanim kuglicama i valjčićima od stakla i kosti(?), što se možda odnosi na ovaj primjerak. O osnivaču osječkog Muzeja, Franji Sedlakoviću, vidi D. Pinterović, O razvoju osječkog Muzeja, Osječki zbornik VI, 1958, str. 8—9.

Sličan đerdan od identičnih karčica s umetnutim zelenim staklenim prizma-
ma i dva zrna od rubina, nađen je sa dvije naušnice i zlatnim prstenom uz skelet dje-
vojke u olovnom lijesu na Gradini kod Srebrenice u sjeveroistočnoj Bosni.²⁵

Verovatno III stoljeće.

Ukupna dužina 27,5 cm.

Inv. br. 2312, T.III, 5.

2. Masivniji član đerdana u obliku tri zlatne petlje spojene u trostranu pira-
midu, od žice kružnog presjeka, na jednom kraju spojene i omotane tračicom, na
koju je poprečno nalemljen šuplji profilirani valjčić. Na drugom je kraju između
petlji nalemljen kružić s križićem, o koji je obješena karičica, pričvršćena tankom
žicom, okomito provučenom kroz zeleni kamen u obliku rombične prizme, tako da
njen drugi kraj viri sa suprotne strane kamena, pričvršćujući drugi takav članak
derdana,

Nalazište Osijek Donji grad, Kalvarija 1898. godine, kod kopanja temelja neke
građevine (?); otkupio grad Osijek od nalaznika Petra Stinnera.

Vrlo sličan đerdan nađen je u Rabakovacsi u Mađarskoj; tu su između sličnih
članaka umetnute šuplje kuglaste zlatne perle s valjkastim krajevima i novcima
Valerijana, što ukazuje na datiranje tog i našeg nalaza oko sredine III stoljeća.²⁶

Dužina 48 mm, težina 6,83 gr.

Inv. br. 2243, T.III, 3.

3. Tri zlatna zrnca valjkastog oblika, uzduž probušena; po mišljenju E. Spajića
bila su sastavni dio nesačuvanog đerdana.²⁷

Nalazište Osijek, Donji grad, u grobu od opeka na Trgu Vladimira Nazora
1956. godine, kao navedeni prsteni br. 11—13.

Promjer 5 mm.

Inv. br. 6897 a-c.

III. NAUŠNICE

1. Zlatna naušnica u obliku gotovo kružne pločice s ovalnom ćelijicom za
umetanje (nestalog) kamena, okružena sa četiri reda kosih crtica, urezanih u ob-
liku riblje kosti. Gore ima nastavak od pet kružića s urezanim spiralama, dok su
dolje dva takva kružića. Sa strana je po sitna karičica, dok je straga nalemljena
tanka žica za pričvršćivanje.

Nalazište i porijeklo nepoznati, možda Osijek krajem prošlog stoljeća.

Analogije za ovaj primjerak nismo pronašli; možda rad neke podunavske ra-
dionice III. stoljeća.

Dimenzije 20 x 19 mm, debljina 1(4) mm, ćelijica 13 x 11 mm.

Inv. br. 2304, T. III, 2.

2. Zlatna žica s pričvršćenom kvadratičnom ćelijicom za nestali kamen, uk-
rašenom izvana kosim crticama, vjerovatno dio naušnice.

25. K. Patsch, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. Zemaljskom muzeju, Glasnik Zemaljskog mu-
zeja XXVI, 1914, str. 207—209; za slične primjerke iz Intercise vidi M. Alföldi i dr. o. c., str. 441 i 446, br.
2, 4 i 11.

26. Alföldi M., A. Rabakovácsi római ékszerlelet, Folia archaeologica VI, 1954, str. 62—73.

27. E. Spajić, o. c., str. 68.

Nalazište i porijeklo nepoznati, možda kao prethodna.

Dimenzije ćelijice 9 x 9 x 5 mm

Inv. br. 2310, sl. 1, 3a—3b.

3. Zlatna karičica (naušnica?) eliptičnog oblika, od tanke žice sa prema unutra spirralno uvijenim krajevima i s gore prilemljenim uzdužno profiliranim šupljim valjčićem za pričvršćivanje.

Nalazište i porijeklo nepoznati, vjerojatno kao prethodno.

Dimenzije: 11 x 8 mm, debljina 1 mm, valjčić 4 x 3 mm.

Inv. br. 2313, sl. 1, 4.

4. Zlatna naušnica u obliku žice s plosnato proširenim krajem na jednoj strani, i šesterokutnim zelenim kamenom na drugoj.

Nalazište vjerojatno Osijek, Donji grad, uz ženski skelet 1878. godine.²⁸

Dužina žice 38 mm, debljina 1 mm.

Inv. br. 2316.

5. Zlatna naušnica od tanke žice, u obliku otvorene karičice s jednim krajem proširenim u petljicu, drugim u kukicu.

Nalazište i porijeklo nepoznati, možda Osijek krajem prošlog stoljeća.

Donekle slična dječja zlatna naušnica, nađena je u grobu četvrtog stoljeća na kasnoantičkoj nekropoli na Treštanovačkoj gradini kod Tekića u Požeškoj kotlini.²⁹

Promjer 15 x 13 mm, debljina 1 mm.

Inv. br. 2317, sl. 1, 6.

6. Zlatna naušnica slična prethodnoj.

Nalazište i porijeklo kao gore.

Promjer 16 x 15 mm.

Inv. br. 2318, sl. 1, 7.

7. Zlatna naušnica slična prethodnoj, samo manja, ispred petljice je kružna pločica s kružnim ispupčenjem.

Nalazište i porijeklo kao prethodno.

Promjer 13 x 12 mm.

Inv. br. 2319, sl. 1, 8.

8. Zlatna naušnica slična prethodnima, samo manja, sa osmičastim slobodno visećim privjeskom od tanje žice.

Nalazište i porijeklo kao prethodno.

Promjer 9 x 8 mm.

Inv. br. 2320, sl. 1, 9.

9. Dvije naušnice od tanke zlatne žice kružnog presjeka, nepravilno eliptičnog oblika. Jedan kraj završava kukicom, drugi je malo proširen i probušen. Na jednoj je obješena tanka žica.

28. W. Kubitschek-E. Löwy, I. c.-uz ostalo spominje se i zlatna naušnica s okovanim smaragdom, što bi se možda moglo odnositi na naš primjerak (ili na naušnicu broj 2).

29. D. Sokač-Štimac, Tekić, Slav. Požega — kasnorimska nekropola, Arheol. pregled 18, Beograd 1976,

Nalazište Osijek, Donji grad — nađene su u skeletnom grobu od opeka između tramvajskih kolosjeka pred crkvicom Snježne Gospe na jugoistočnom kraju Trga Vladimira Nazora 18. VIII. 1952. godine. Uz njih su nađeni: koštana ukosnica, glinena svjetiljka i brončani vrč bez dna.³⁰

Slične su spomenutoj naušnici iz Tekića,³¹ te ih možemo datirati u IV stoljeće.

Dimenzije: a — 14 x 13, b — 15 x 12 mm, debljina 1 mm, težina 1,5 grama. Inv. br. 6075 a, b, T. III, 4 a — b.

10. Dvije naušnice od zlatne žice kružnog presjeka savijene tako, da je duži kraj s kukicom služio za pričvršćivanje, dok je na drugom kraju pričvršćen krasan šesterolatični cvijet od bisera, s crvenim kamenom u sredini. To je načinjeno tako, da je na kraju žice učvršćena romboidna ćelijica — usadnik za kamen, iz kojega polazi šest tankih zlatnih žica, koje prolaze svaka kroz biser, tako da su na krajevima savijene i na taj način čvrsto vezuju bisere. Biseri su kuglastog oblika i razne veličine.

Nalazište Osijek, Donji grad, u skeletnom grobu od opeka 1956. godine, zajedno sa navedenim prstenjem i drugim nalazima.³²

Slične zlatne naušnice samo sa po pet bisera nađene su u sarkofagu III stoljeća u Solinu, zajedno sa aplikama i zlatnim prstenjem,³³ pa tako imamo još jednu potvrdu za datiranje nalaza iz tog groba u III stoljeće. Moguće je da i naši primjerci potječu iz iste, vjerojatno salonitanske radionice.

Dimenzije 17 x 14 mm.

Inv. br. 6896 a, b, T. II, 1 a — b.

11. Minijaturna naušnica od zlatne žice, čiji jedan kraj završava kukicom, a drugi petljicom, čiji je završni dio dvaput omotan oko karičice.

Nalazište Osijek, Donji grad — nađena u grobu 19 rimske nekropole, u iskopu »Vranice« na istočnoj strani Trga Vladimira Nazora prilikom zaštitnog iskapanja 27. rujna 1988. godine. Naušnica je nađena uz glavu dosta oštećenog skeleta u raci ukopanoj u prostu zemlju; ostali prilozi su bili brončani novac Galijena i srebrni novac s alkicom dinastije Konstantina,³⁴ tako da taj primjerak možemo datirati u početak IV. stoljeća.

Dimenzije 12 x 13 mm, debljina 1 mm.

Inv. br. 19640, sl. 1, 5.

IV. BROŠEVI

1. Broš u obliku lista izduženog kapljastog oblika od tanke, u sredini re-ljefno izbočene limene pločice. Gore je sa svake strane stilizirani listić, a dolje uz rub niz od šest, odnosno sedam ispupčenih kružića. Straža je udubljen.

str. 88, i T. XXXVII; za slične naušnice iz Intercise vidi M. Alföldi i dr., o. c., str. 431 i 434, br. 35.

30. D. Pinterović, Iskapanja i arheološki nalazi na terenu Osijeka i njegove okolice od 16. X 1948. do kraja 1945. g. (Iz muzejskog dnevnika), Osječki zbornik IV, 1954, str. 172.

31. Vidi bilj. 29.

32. E. Spajić, 1. c.

33. F. Bulić, Il sarcophago marmoreo dei coniughi Valerio Dinens e Atia Valeria trovato a Salona, *Bulletino di archeologia e storia dalmata* XIV, 1891, str. 49—52., i T. II; na ovom mjestu zahvaljujem kolegi Bran-ku Kiriginu na ukazanom podatku.

34. Srebrni novac s alkicom koji je mogao služiti kao privjesak, možda je samo imitacija nekog bron-čanog novca Konstantina; za sličnu naušnicu iz Intercise vidi M. Alföldi i dr. o. c. str. 432, br. 6.

Nalazište nepoznato, možda Osijek, dar C. F. Nubera krajem prošlog stoljeća. Analogije za naš primjerak nismo našli; možda ga možemo datirati u II. ili III. stoljeće.

Dimenzije 33 x 25 mm, debljina 1 do 3 mm.
Inv. br. 2305, T. IV, 3.

V. PRIVJESCI

1. Mali ulomak zlatnog privjeska u obliku kapljaste limene pločice s izrezanim srednjim dijelom — tako da su pri dnu ostavljena dva kružića, koja se međusobno dotiču, također s izrezanom sredinom.

Nalazište Osijek, Donji grad, nabavio grad Osijek 1894. godine.
Dimenzije 13 x 8 x 1 mm.
Inv. br. 2314, sl. 1, 2.

2. Zlatni privjesak sa tri karičice međusobno spojene i plavim kamenom; na tri karičice od zlatne žice kružnoga presjeka, nejednake veličine, kojima krajevi prelaze jedan preko drugoga i završavaju sa dva do tri navoja obješena je dvostruka kružna pločica od zlatnog lima, na kojoj su u krugu oko kružnog ispušćenja u sredini raspoređena nejasna udubljena slova; na najdonju karičicu natakuto je zrnce od plavog stakla u obliku dodekaedra.

Nalazište: Osijek, Donji grad, rov duž južne strane Vukovarske ceste nasuprot kuće broj 61, pod nejasnim okolnostima na dubini oko dva metra, otkupljen od nalaznika Petra Budimira 7. I. 1959. godine.

Karičice su slične navedenim naušnicama, pa tako i ovaj privjesak možemo datirati vjerojatno u IV. stoljeće.

Promjer pločica 16, debljina 1 mm, promjer najveće karičice 17 mm; ukupna težina 4,3 grama.

Inv. br. 7119, T. III. 1 a — b.

VI. ZLATNI VRHOVI KOŠTANIH UKOSNICA

1. Vrh koštane ukosnice u obliku šupljeg kosog stošćića od zlatnog lima, ukrašenog kosim urezima, nataknutog na jednostavnu koštanu ukosnicu, gore okruglu, dolje malo spljoštenu.

Nalazište Osijek, dar C. F. Nubera 1895. godine.
Možda III stoljeće.
Dužina igle 7,1 cm, zlatnog nastavka 1,1 cm.
Inv. br. 397, sl. 2, 1.

2. Glavica koštane ukosnice od zlatnog lima u obliku šuplje kuglice, s horizontalnom plastičnom izbočinom po sredini i cizeliranim valovitim linijama. Ozdo kružna udubina za naticanje na iglu, gore ušica sa provučenom tankom žicom.

Nalazište Osijek, Donji grad, bez bližih podataka, vjerojatno krajem prošlog stoljeća.

Možda III. stoljeće.
Promjer 10 mm.
Inv. br. 572, sl. 2, 2.

VII. OSTALO

1. Šesterokutna zlatna pločica s kružno izrezanim srednjim dijelom, neravnih stranica; iz svakog ugla šesterokuta ide prema sredini tanka crtica. Možda je služila za prišivanje na odjeću.

Nalazište i porijeklo nepoznato, vjerojatno Osijek krajem prošlog stoljeća. Možda II stoljeće.

Promjer 19 x 17 mm, debljina 1 mm, širina 2 do 3 mm.
Inv. br. 2302, T. IV, 4.

2. Šesterobridna prizmatična zlatna bula od tankog zlatnog lima s dva profilirana valjića, nalemljena na jednoj strani kao ušice. Jedan kraj zatvoren, drugi odlomljen.

Nalazište Osijek oko 1878. godine, možda dar osnivača Muzeja Franje Sedlakovića.³⁵

Gotovo identična zlatna bula nađena je u kasnoantičkoj grobnici u selu Reka Devnja u Bugarskoj zajedno sa zlatnom lukovičastom fibulom, zlatnom predicom, ukrašenom zlatnom aplikacijom i zlatnim prstenom te glinenom lampicom i tri staklene posudice, datiranoj u treću četvrtinu četvrtog stoljeća.³⁶ Slična zlatna bula, samo sa tri ušice i urezanim natpisom, nađena je i u okolici Győra u Mađarskoj i datirana je u četvrto stoljeće,³⁷ u koje razdoblje možemo datirati i naš primjerak.

Dimenzije: dužina 33, promjer 6 mm.
Inv. br. 2306, T. IV, 5.

3. Ulomak zlatnog nakita neodređenog oblika, sačuvan kao splošteni valjić od plosnate tračice.

Nalazište i porijeklo nepoznato, možda Osijek krajem prošlog stoljeća.
Dimenzije 6 x 4 x 3 mm.
Inv. br. 2315.

4. Pozlaćena lukovičasta fibula od bronce, sačuvan luk i jedna lukovica. Na luku nielom izveden natpis VTERE FELIX.

Nalazište Osijek, Donji grad, bez točnijih podataka, vjerojatno krajem prošlog stoljeća.

U zbirci Arheološkog odjela nalazi se još pedesetak i više sličnih fibula od bronce, čitavih i oštećenih, od kojih se za neke zna da su nađene u grobovima. Takve su fibule bile dio kasnoantikne muške nošnje, te su opće rasprostranjene u Panoniji i drugdje;³⁸ tako i naš primjerak možemo datirati u IV. stoljeće.

Dužina 51 mm.
Inv. br. 3366, sl. 2, 4.

35. W. Kubtschek-E. Löwy, l. c. — među ostalim predmetima u novoosnovanom osječkom Muzeju navodi se i šesterougaona zlatna kutijica zatvorena s obje strane, s dvije ušice sa strane, i urezanim P na gornjoj završnoj pločici, što se odnosi na naš primjerak.

36. D. I. Dimitrov, Rannohristijanska grobnica o. s. Reka Devnja, Izvestija na varnenskoto arheologičesko društvo XI, Varna 1960, str. 98.

37. E. Tóth, Römische Gold- und Silbergegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum, Folia archaeologica XXX, Budapest 1979, str. 168—173.

38. D. Pinterović, Rimski grob od opeka, Osječki zbornik II—III, 1948, str. 32—33; osim navedenog primjerka pozlaćena je i slična manja lukovičasta fibula iz Osijeka, inv. br. 3356;

DODATAK

Navodimo nekoliko primjeraka antičkog nakita od srebra iz Osijeka, koji se nalazi u zbirci Arheološkog odjela Muzeja Slavonije.

1. Jedna čitava i jedna oštećena ovalna narukvica od srebrne žice četvrtastog presjeka, bez ukrasa. Kod neoštećenog primjerka jedan je kraj spljošten u kružnu pločicu s rupicom, drugi stanjen i završava s malim dugmencetom.

Nalazište Osijek, Donji grad, nađene na ruci skeleta u grobu od opeka, u iskopu za zgradu ambulante u Savićevom prolazu 11. rujna 1959. godine.

Slična jednostavna narukvica s ušicom iz Intercise veže se za istočne Germane i datira u rano IV. stoljeće,³⁹ pa bi tako mogli datirati i naše primjerke.

Dimenzije: čitava 60 x 50 x 2 mm.

Inv. br. 7220, sl. 2, 3.

2. Gotovo čitava lukovičasta fibula od srebra (nedostaje samo igla) s kratkom nožicom i dosta strmim lukom, ukrašena s obje strane nizom okomitih naroskih trokuta. Oko baze svake lukovice nareckani vjenčić.

Nalazište Osijek, Donji grad, nabavio grad Osijek 1902. godine. Datiranje i analogije kao za prethodnu pozlaćenu fibulu.

Dužina 72, visina 31, raspon krakova 59 mm.

Inv. br. 2829, sl. 2, 5 a — b.

ZAKLJUČAK

Ovaj pregled zlatnog nakita iz zbirke Arheološkog odjela Muzeja Slavonije — uključujući i primjerke bez podataka o nalazištu — dao nam je stilski prilično jednorodnu sliku jednostavnijih primjeraka, sa nekoliko luksuznijih. Uzevši u obzir cjelokupni fundus uočavamo da brojem primjeraka preteže prstenje i naušnice, a skoro istu sliku dobivamo ako uzmemo u obzir primjerke koji sigurno potječu iz Osijeka. S obzirom na relativno mali broj primjeraka ne možemo sa sigurnošću reći da li se tu radi o zakonitosti, ili samo o slučajnosti.

Kod obrade ovog materijala veliku teškoću činila je, s jedne strane, u većini slučajeva krajnja oskudnost podataka o okolnostima nalaza kod ranije nađenih primjeraka, kao i nalaženje odgovarajućih analogija za neke specifične oblike u publikacijama. Iz tih razloga, kao i stoga što su neki primjerci možda samo dijelovi nekog većeg nakita, nije uvijek sigurno ni određivanje njihove funkcije, a datiranje je ponekad samo aproksimativno. Još manje su se mogle odrediti radionice iz kojih potječu određeni primjerci nakita; za one najjednostavnije možda bi ipak mogli pretpostaviti da potječu iz neke lokalne radionice.

Ako uzmemo u obzir samo primjerke iz Osijeka, uočimo da preteže razno prstenje (šest primjeraka), od kojih bi samo jedan (broj 2), za koji smo pretpostavili da je italskog porijekla, bio raniji, te bi se mogao datirati u kraj prvog ili početak drugog stoljeća. Moramo imati na umu da je zlatni nakit kao skupocjeniji mogao biti u vlasništvu više generacija, te je tako i ovaj primjerak, kojega je u

39. M. Alföldi i dr. o. c. str. 419 i 422, sl. 12.

Mursu vjerojatno donio jedan od prvih doseljenika — svakako istaknutija ličnost, možda kod osnivanja kolonije Murse u prvoj polovini drugog stoljeća, dospio u zemlju tek u burnim vremenima oko polovice trećeg stoljeća.

Brojevi 1 i 4 mogu potjecati iz II ili III stoljeća dok su brojevi 11, 12 i 13 sigurno datirani okolnostima nalaza u zatvorenoj grobnoj cjelini oko sredine trećeg stoljeća.

Kod derdana datiranje broja jedan je III. stoljeće, a možda i kasnije, dok su broj dva i tri iz III. stoljeća. Kod broja tri sačuvalo se premalo elemenata da bi zaključili kako je on izgledao, ali okolnosti nalaza u zatvorenoj grobnoj cjelini ukazuju jasno na to datiranje.

Što se tiče naušnica, kod broja četiri ima premalo elemenata za datiranje, dok se brojevi devet i jedanaest mogu datirati u četvrto stoljeće. Luksuzni par naušnica broj 10 datiran je i po okolnostima nalaza, i po analogiji s primjercima iz Solina, u III. stoljeće.

Za privjeske i vrhove igala nemamo sigurnog datiranja, dok zlatna bula i pozlaćena lukovičasta fibula potječu iz IV. stoljeća.

Što se tiče srebrnih narukvica analogije sa Intercisom ukazuju na interesantnu prisutnost istočnogermanskih elemenata u Mursi već u prvoj polovici četvrtog stoljeća, vjerojatno kao posljedicu većih etničkih perturbacija u oblasti podunavskog limesa u burnim vremenima druge polovice trećeg i početka četvrtog stoljeća. Rjeđi primjerak srebrne lukovičaste fibule spada u IV. stoljeće; iako takvi oblici drugdje zalaze i u V. stoljeće,⁴⁰ to za Mursu ne bi došlo u obzir, jer je ona bila razorena od Zapadnih Gota krajem IV. stoljeća.⁴¹

Dolazimo do zaključka da većina zlatnog nakita iz Murse potječe iz III. i IV. stoljeća, te se postavlja pitanje o razlogu takve situacije. Ona odražava socijalno, ekonomsko i političko stanje Murse, odnosno njenih stanovnika, u razdoblju rimske vlasti u ovim krajevima. Raniji luksurniji nakit (na primjer prsten broj 2) pripadao je višim slojevima, što možemo reći i za luksuzni nakit iz ženskog groba, otkrivenog 1956. godine, dok bi ostali primjerci ukazivali na izvjesno ekonomsko i socijalno jačanje i srednjih slojeva tokom III. i IV. stoljeća, kojima je bio pristupačan jednostavniji zlatni nakit. Ovo se može tumačiti — naročito za kraj trećeg i početak četvrtog stoljeća — i većim prisustvom vojske kao značajnog konzumenta u to doba na ugroženom sektoru limesa, kojoj je Mursa bila opskrba baza, te je na taj način njeno stanovništvo dolazilo i do određenih prihoda.⁴² Nestanak masivnijeg zlatnog nakita i dominiranje jednostavnijeg od žice može se tumačiti i nestašicom zlata kao sirovine zbog neprekidnog odliva dragocjenosti iz rimske imperije na istok u zamjenu za luksuznu robu, čije su se posljedice i osjetile u to kasno doba.

Slična situacija u tom pogledu bila je i na širem području Murse, u koje ubrajamo i Batinu u Baranji i Vinkovce, iako su tada administrativno pripadali drugim cjelinama. Zbog neobjavljenosti tog materijala (osim Vinkovaca) raspolažemo oskudnim podacima; ipak se može dobiti slijedeća slika: zlatni prsten III. sto-

40. A. Salamon-L. Barkóczy. Pannonien in nachvalentinianischer Zeit (376—476). Ein Versuch zur Periodisation-u Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung, Linz 1982, str. 147—162; spomenute fibule dolaze samo u prvom periodu tog razdoblja.

41. D. Pinterović, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978, str. 98.

42. Ibid., str. 109—112.

ljeća poznat je iz Batine,⁴³ dok su iz Luča u Baranji⁴⁴ i iz Vinkovaca⁴⁵ poznati zlatni prsteni četvrtog stoljeća. Zlatni derdan sa smaragdima i par zlatnih naušnica, od kojih je jedna s ametistom iz Batine, nađene su u istom grobu III. stoljeća, kao i navedeni zlatni prsten.⁴⁶ Zlatne naušnice sa zelenim kamenom poznate su iz grobova četvrtog stoljeća u Štrbincima kod Đakova⁴⁷ i kod Borova,⁴⁸ dok iz groba kod Tekića u Požeškoj kotlini potječe spomenuta jednostavna zlatna naušnica IV. stoljeća.⁴⁹ Naušnica nepoznatog datiranja potječe iz uništenog skeletnog groba iz Petrovaca kod Vukovara.⁵⁰

Tako i na širem području Murse vidimo da preteže jednostavniji zlatni nakit IV. stoljeća, što je posljedica sličnih okolnosti.

Najnoviji nalaz zlatne karičice u iskopu Vranice, na istočnom kraju Trga Vladimira Nazora, omogućuje da se jasnije ocrtta postojanje kasnoantičke nekropole na istočnom i južnom kraju Murse, u koju bi se, osim bogatih grobova iz 1952. i 1956. godine, uklapao i grob sa srebrnim narukvicama u nedalekom Savićevom prolazu. Ukoliko bi daljim radovima na tom prostoru bili otkriveni novi grobovi sa zlatnim nakitom u zatvorenim cjelinama, moglo bi se doći do novih i točnijih saznanja o rimskom zlatnom nakitu na području Murse.

Mirko Bulat

RÖMISCHER GOLDSCHMUCK IM MUSEEN SLAWONIENS

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird der römische Goldschmuck aus der Sammlung der Archäologischen Abteilung im Museum Slawoniens veröffentlicht. Der Schmuck stammt am meisten aus dem Gebiet der Unterstadt Osijek, des römischen Mursa. Ein Teil des Schmucks, den der bekannte Donator C. F. Nuber noch im vorigen Jahrhundert schenkte, hat keine Daten über den Fundort, so stammt er vielleicht auch nicht aus Osijek. Ein Teil des Schmucks aus Osijek wurde auf verschiedenen Plätzen in Unterstadt noch im vorigen Jahrhundert ohne genauere Daten über die Fundverhältnisse gefunden, ein Teil wurde nach dem Jahre 1945 als Beilage in zwei zufällig entdeckten Skelletgräbern gefunden. Ein Anhänger wurde in den fünfziger Jahre in der Vukovarer Straße gefunden, dieses Jahr wurde ein einfaches Ringchen in einem Grab bei der Ausgrabung auf der östlichen Seite des Vladimir-Nazor-Platzes gefunden.

Der Schmuck ist nach der dienenden Funktion eingeteilt: Ringe, Halsketten, Ohrgehänge, Broschen, Anhänger, Spitzen der Haarnadeln u.a., hierzu zählen wir auch vergoldete spätantike Fibeln. Besonders werden zwei einfache silberne Armbänder, zwei silberne Fibeln angeführt, die die einzigartigen Exemplare des silbernen Schmucks aus Mursa darstellen.

43. J. Hampel, *Archaeologisch-epigraphischer Bericht aus Ungarn, Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich II*, Wien 1877, str. 77 - radi se o nalazu groba 1876. godine u Batini, na zemljištu obitelji Caki, sa dvije staklene posude, zlatnim derdanom sa smaragdima, dvije zlatne naušnice (jedna s ametistom), jednim zlatnim prstenom i novcem Galijena.

44. E. Tóth, o. c., str. 164—166.

45. J. Brunšmid, *Colonia Aurelia Cibalae-Vinkovci u Staro doba*, *Vjesnik hrv. arheol. dr. n. s.* VI, 1902, str. 150, sl. 69, 5, i str. 153—154, sl. 81; prvi prsten za koji Brunšmid kaže da se nije mogao za Zagrebački muzej nabaviti, jer ga vlasnik previsoko cijeni; dospio je u Kunsthistorisches Museum u Beču; vidi *Kunsthistorisches Museum, Wien, Katalog der Antikensammlung I, Vom Altertum zum Mittelalter*, Wien 1974, str. 27 i sl. 37.

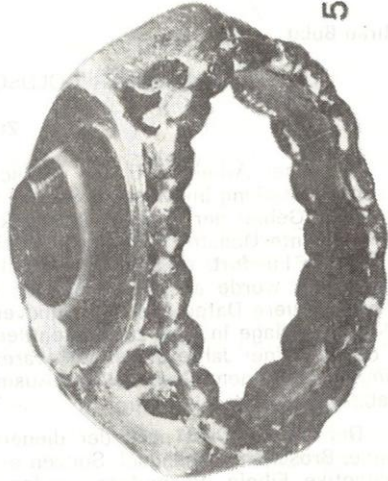
46. Vidi bilješku 43.

47. F. Čordašić, *Novi arheološki nalazi i drugi rad Đakovačkog muzeja u 1966. godini*, *Glasnik slavonskih muzeja* 2, 1967, str. 14.

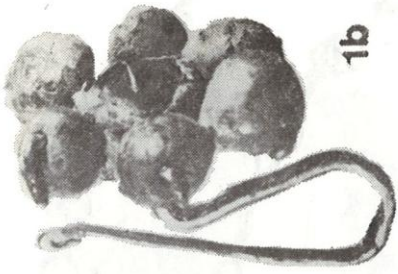
48. A. Bogetić, *Starine u Borovu*, *Vjesnik hrv. arh. dr.* III, 1881, str. 57.

49. Vidi bilješku 29.

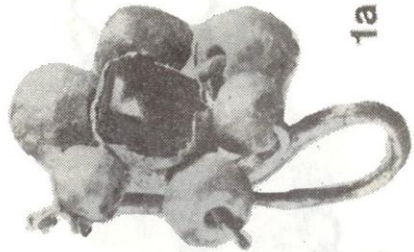
50. A. Dorn, *Rekognosciranje trase rimskog puta i naselja na dionici Tovarnik—Osijek*, *Arheološki pregleđ* 19, Beograd 1977, str. 151.

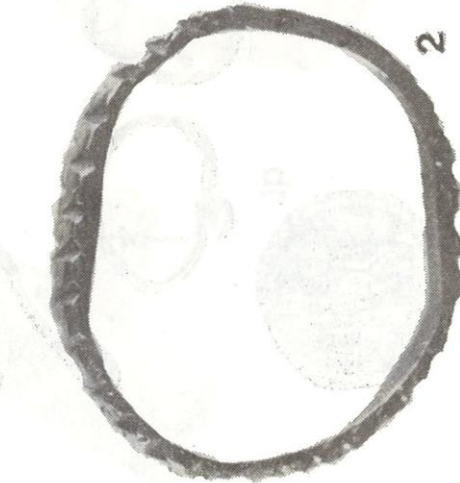
T. II

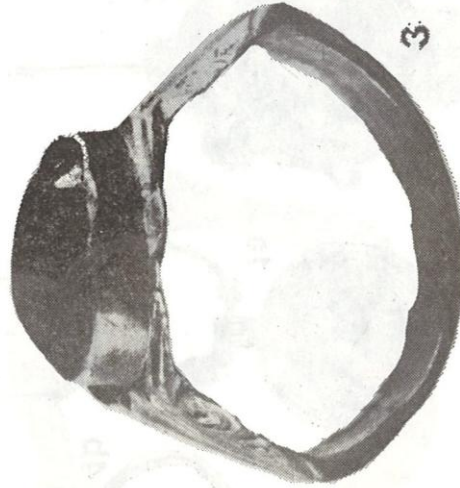
1b

1a

2

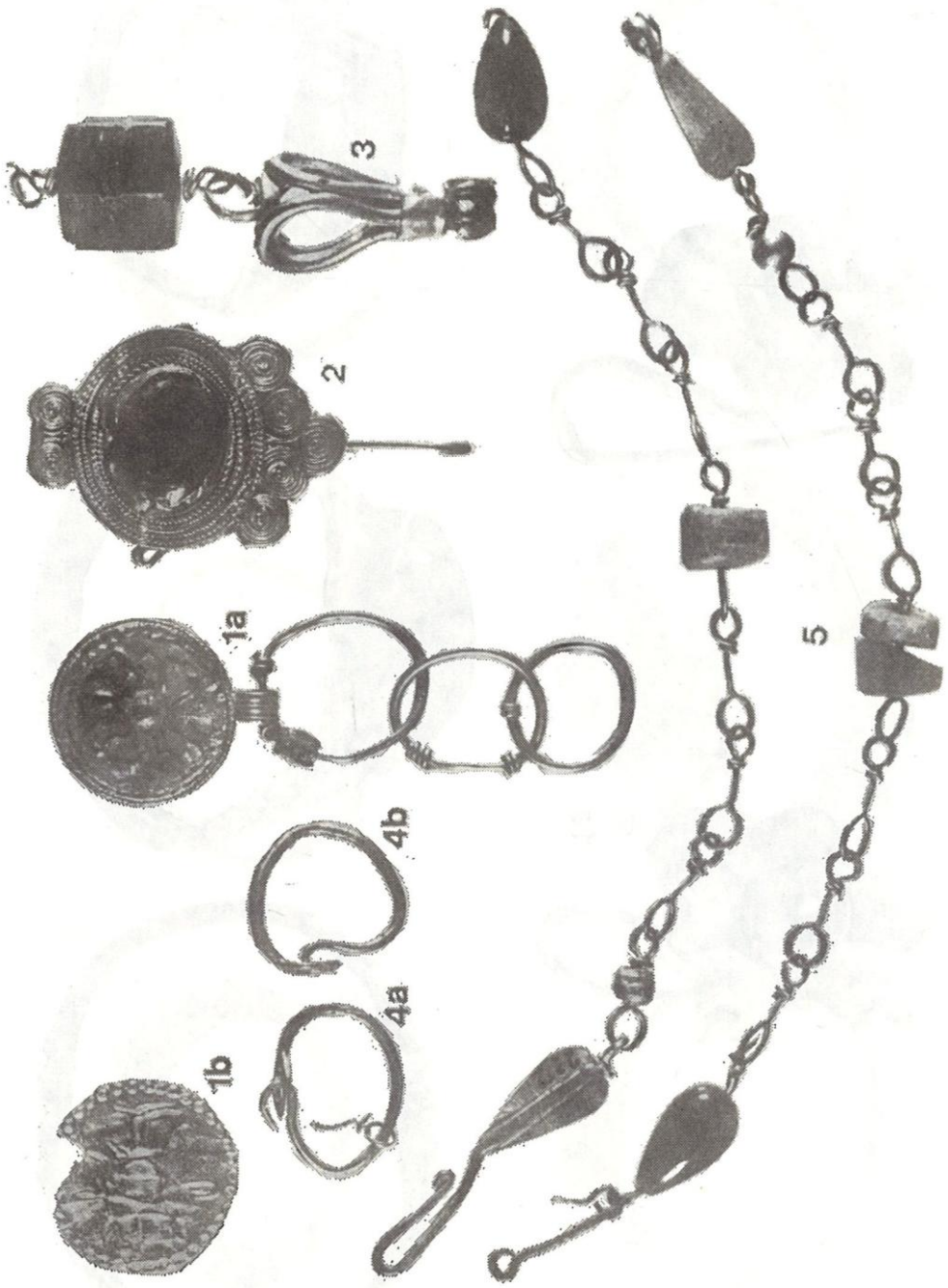

3

4

T III

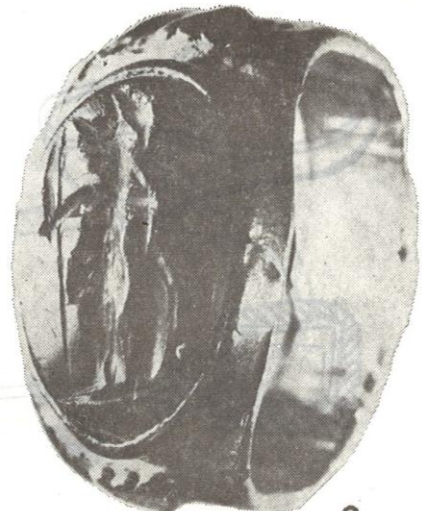
T III

T IV

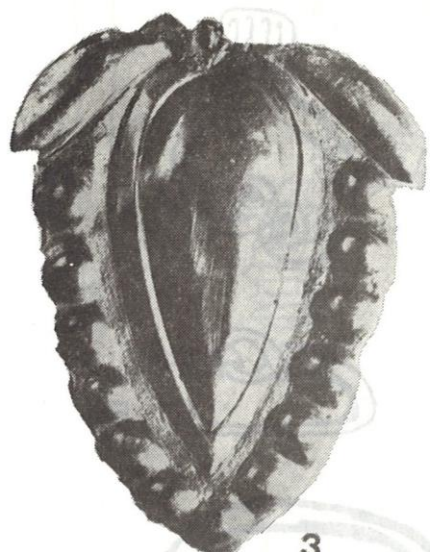

S

1

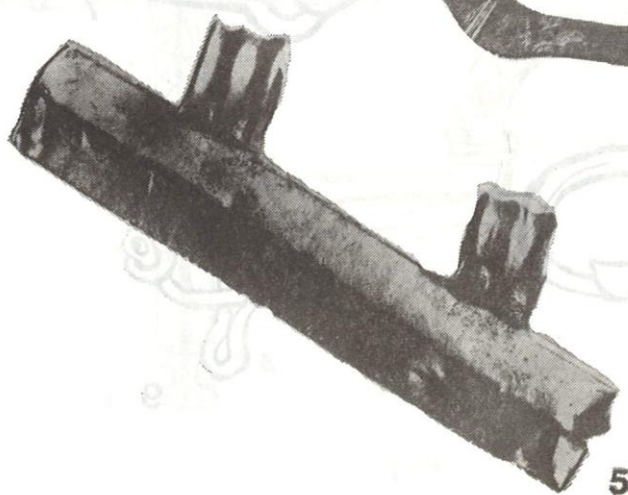
2

3

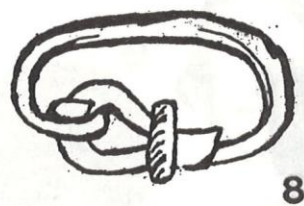
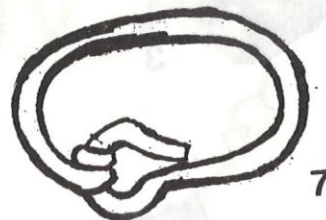
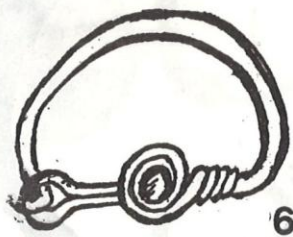
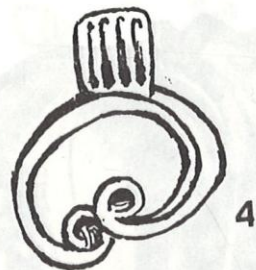
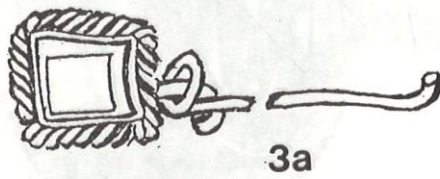
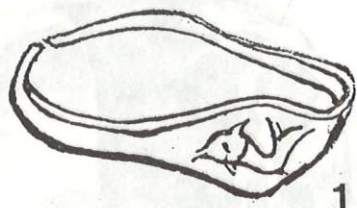

4

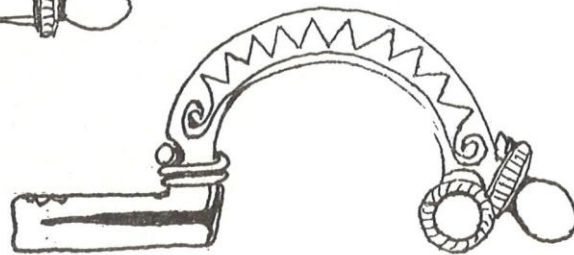
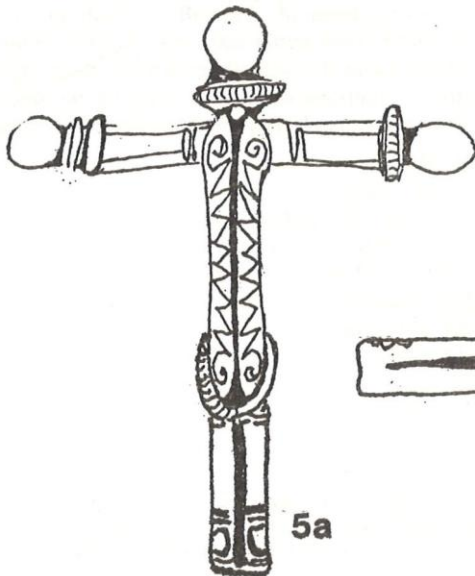
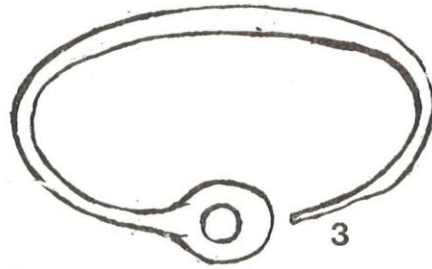

5

T III

Sl. 2

1:1